

MÓSER ZOLTÁN

Szerkezetek, színek, fények

„A konstruktivizmus a tárgy és tényszerűséget hirdeti. De van egy (s valószínűleg több) magyar népdal, melyet itt Zarathusztrai magányomban állandóan fuvok: Nagykállóban egy torony van – Közepében egy óra van – Köröskörül aranycsipke – Rászállott egy bús gerlice. – Hát itt a népköltő egy bötít sem mond arról, hogy fáj a szíve..., ez a vers csupán tényekben állítja magát, pedig költője biztosan nem ismerte a konstruktivizmust. De ismerte a konstruktivitást.”

(József Attila levele Gáspár Endrének, 1926. október)

A *Medáliákat* századszor is elolvastam. Harminc-negyven év elteltével mintha már érteném. Ebben egy véletlen segített: eszembe jutott Szabados György, akivel nyáron Velenében találkoztam, és együtt ebédeltünk. Neki koncertje volt, nekem Bartók-kiállításom. Mi sem természetesebb, hogy beszélgetésünk fonalát Bartók határozta meg. Ezt a fonalat a kiváló jazz-muzsikus vezette, akinek életét jelentősen befolyásolta Bartók zenéje. Ebéd közben hosszan beszélt a *konstrukció* fontosságáról: első és a legfontosabb a szerkezet, minden azután következik. Talán e hosszú beszélgetés (és hallgatás) egyetlen fő motívuma, a konstrukció lehet most az a gondolat, amely tovább visz a *Medáliák* rejtélyéhez.

Huszonhárom évesen

Ismerem Beney Zsuzsa, Bori Imre, Majoros Valéria, Török Gábor, Tverdota György, Horgas Béla és Levendél Júlia írásait, Szabolcsi Miklós monográfiáját, de a sok és sokféle írás, megközelítés közül csak egy véleményt idézek. Németh Andornak *A Toll* 1938. február 20-i számában jelent meg *Medáliák* című elemzése. Ez sokat elárul arról, hogyan is közelített a vershez: milyen valóság felől. Az 1927-es évről, amikor a *Medáliák* egyes részei megszülettek, ezt írja: „Ez az év az abszolút költészet éve József Attilánál, minden mellékcél és mellékgondolat nélkül. Ideálja, mint ebben az időben mindannyiunké, a varázsigé, a szavakba boszorkányozott bűverő és sajátosan a népdal ártatlan, együgyű bája. Ezt a két eseményt forrasztotta össze *Medáliái*-ban. Lejtésük, fesztelenségük a népdalé. Elvarázsolt tartalmuk a varázsigéké. Formájukban japán versekre emlékeztetnek, látszólag éppen olyan egyszerűek. Technikájuk viszont a kubista festményeké, mert nem üres ábrándozások, hanem a valóság visszfényei [...] Valóság van mögöttük habár elbűvölten s a be nem avatott számára felismerhetetlenül. Egyik-másik *Medáliá*-ja már azzal is utal arra, amit művészetté szublimált s ezzel megsemmisített vagy legalábbis eltakart, hogy mint a kubista festők, szándékosan bennehagy a verseiben egy-egy megszüretlen valóságkeletet.”

Ezt olvasva több kérdés is felmerült bennem. Az első a japán haiku, amely mindig háromsoros, tizenhét szótagból álló, rímtelen és hangsúlyos vers. A *Medáliák* mindig négy-sorosak, és páros rímekből állnak. Tudom, hogy József Attila nem ismerte az amerikai Ezra Pound verseit, ezért csak analóg lehet a példa, de ha ennél a japán versformánál maradok, akkor az József Attila versépítményéhez közelebb áll Ezra Poundnak a haiku nyomán kidolgozott sajátos szerkesztési eljárás technikája (form of superposition – az egymásra helyezés formája), amelyet a *Mauberly* és *Cantók* című versfüzereiben is alkalmazott. Íme egy példa:

„Milétosz Konzervatrixa”
Szív és ész szokásaiban.
Lehet. De Ealingben hogyan
Hat ez egy angol csinyovnyikra vissza?

Nem, „milétoszi”, ez túlzás lenne.
Amit nagyanyja ráhagyott,
Megőrzendő a látszatot,
Nincs annál ősbibb ösztön benne.

A népdal? Az mindig négy-soros, pontosabban négy sorban építkezik: ám ez itt mindig kétszer négy-soros. Van ugyan benne némi dallamosság is, de csak néhány részben: ott ahol trochaikus lejtésű, és 3/2-es osztású 10-eskből áll, vagyis gagliardizáltak a sorok. (Itt a gagliardikus főhangsúly a második ütem erős ízére esik, azaz a negyedik szótagra.) Ezenkívül csak a páros rímek emlékeztetnek a népdalokra. Ennek kapcsán én azon „páros verseire” gondolok, ahol egy sorral, vagy versszakkal szemben egy ellentétes másik áll. A köztük feszülő ív hordozza azt a gondolatot, amely kimondhatatlan.

Valóság? Igen, ebben egyetérttek: rejtett, szublimált valóság ez. De én nem erről kívánok szólni, hisz a sorok rejtette életrajzi elemekre rámutatva ezt számosan megtették, hanem a konstrukciót kívánom hangsúlyozni, amit most vettem csak észre. Találtam is rá egy jó kifejezést, de a szó félrevezető, hisz ahogy kimondom azt, hogy *kártyavár*, máris magyarázkodnom kell. Mert én ezzel az ügyességi játék formájára utalnék, s nem arra, hogy könnyen összeomlik, mint a kártyavár, amit egymásnak döntött lapokból kell finoman egyensúlyozva kirakni. Ezek (a mellékelt ábra segít elképzelni) 2-2 lapból állnak, s olyanok, mint a háztető. Több ilyenre vízszintesen lapokat rakok (mint a játékban), majd arra újabb emeletet, és így tovább, amíg a csúcsán kettő marad és az egész egy piramisra hasonlít. Valahogy így:

^	11
^^^	7-8, 9-10.
^^^	1-2, 3-4, 5-6.

A háztető azért stimmel, mert mindegyik rész két olyan versszakból áll, amelyek egymást támasztják. És ez szükséges is, hisz enélkül a konstrukció nem állna meg. Ahogy a rajzról leolvasható, az első hat „tartja” a következő négyet, és az a 11-diket.

*Huszonhárom király sétál,
jáspiskorona fejükben,
sárga dinnyét edegélnek,
új hold süt a balkezükben.*

*Huszonhárom kölyök császkál,
csámpás sityak a fejükben,
görögdinnyét szürcsölöznek,
új nap lángol jobbkezükben.*

Ennek a kettős strófának számos, eltérő magyarázata ismert. Szabolcsi Miklós könyvéből idézek:

A „Huszonhárom” jelentése világos: a fiatal költő éveinek száma. Ezek az évek vonulnak tréfás és jelmezes menetben, olyanban, mint a Szeretők lázadása felvonulásán, ugyanolyan sajátos jelekkel. Valószínűleg a költő által teremtett új mítosz ez, talán a háromkirály-járás motívumának tréfás-groteszk átalakítása is. Hiszen „a szokáselgyengülés következményeként: a háromkirály-jarást többnyire már csak a gyerekek őrizték meg, akik azonban az »eredeti« kellékekkel szerelték fel magukat. (Korona, csillag)”. Ez valóban „népi” szürrealizmus tehát, analógiáját (talán hatását?) jóval később Kondor Béla képein lehet felfedezni, királyok és kölykök ott fognak így vonulni a sokjelentésű jelekkel. A második versszakban Alföldy Jenő „kőműves- vagy mázolóinasok”-at lát – a „csámpás sityak” miatt.

A képsor további lehetséges értelmezései: az eddigi évek „nappali” és „éjszakai” világa; a költőben egyszerre élő felnőtttség és gyerekkor, a még jövő évek reménye, az „új hold” és az „új nap”. A királyok menetének gúnyos, groteszk átfordítása kölykökké, erősíti a viszonylagosság érzését – a parnasszista ízű „jáspis” helyett a vagányos-gyerekes „csámpás sityak” ugyannerre utal.

*

Az, hogy itt tisztán megmutatkozik valami kettősség, abban mindenki egyetért. Megjegyezzük, hogy némely magyarázó egészen a túlzásig vitte, amikor a kizsákmányolók és kizsákmányoltak, az elnyomók és elnyomottak antagonisztikus ellentétét vélte felfedezni e nyolc sorban. Elárulhatom, hogy először én egy másik, egy falusi József Attila és egy városi József Attila (van ilyen?) kettősségét véltem látni ebben a részben. Hogy ennek mi volt az alapja, ahhoz röviden az előzményeket kell elmesélnem.

Az elmúlt hetekben leadtam egy fotóalbumot. Címe: *Mint erdőben a vadnyom – József Attilához közelítő képek*. Hatvan idézetből áll s ezek mellett hatvan fotóm szerepel. Ez a munka könnyű szelet ígért, gyors megérkezést: azt is mondhatnám, hogy szinte magától állt össze, de később nehezzé vált. Majdnem el is rontottam azzal, hogy a végére, epilógusként három ferencvárosi képet tettem. Ezzel az egységes stílus változott meg, mert a többi kép egy olyan „falusi” József Attilát mutatott, akiről eddig így, ilyen élesen különválva nem tudtam. E vázlatos ismertetés után hadd térjek vissza a 11. Medáliához, ahol a sokféle kettősségben élő költő képe tűnik elő. Hisz versei (és az emlékezők) tanúsága szerint ő mindig s egyszerre volt vidám és konok, komoly és játékos, erős; mint a sas, szelíd, mint a galamb, csendes és dühös; szarvas, aki bánatában farkassá tudott válni. Röviden: olyan,

akinek „szívében néha elidőz / a tigris meg a szelíd őz”. (Ha jól látom József Attila életét, ezt a kettősséget mindig is fel akarta oldani, de – és ez volt a tragédiája – nem sikerült.)

Ha a 11. Medália összefoglalás, ahogy Szabolcsi véli, akkor e kettőségnek vidáman játékos-komoly, egymás mellé helyezett képek általi bemutatása ez a rész. Olyan, mint egy filmetűd két hasonló, ám mégis más totál képe, jelenete. Nem annyira a „szereplőktől” más, hisz itt a 23-as szám a domináns az elején, hanem a két ősi, szoláris szimbólumtól, a Naptól és a Holdtól, amelyek itt (még?) világítanak, fényt árasztanak. Ha ez így van, akkor nem vakok az éjszakák, nem szürkék a nappalok.

Kék, piros, sárga

A verséptmény csúcán, háztető szerűen áll a 11. rész, amelynek tetején, mint egy kalap, egy vízszintes lap: ez a (csonka?, befejezetlen?) 12. rész, vagyis egyetlen versszak. Egy talányos versszak, azt is mondhatnám. Úgy tűnik, hogy József Attila sem tudta befejezni, lezárni, a versfűzért. Hisz azok a második négy sort pótló gondolatjelek inkább hiányjelek. S legalább annyira fontosak, mint a megírt első strófa.

A 12. Medáliával kapcsolatban is többféle magyarázat olvasható. Van aki szerint 12. Medália az „eltaposott”, vérbe fagyott, megalázott népfajokat sorolja fel. Majoros Valéria szerint a költő itt magába olvasztja a négy égtájat. Szabolcsi Miklós egyszerre lezárásnak is, újrakezdésnek, nyitánynak is mondja: majd az 1929. évi költészete és a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* versei fogják ezt folytatni.

Én nem a négy égtájra figyeltem fel, hanem a színekre:

*Az eltaposott orrú fekete,
a sárga, kinek kékebb az ege,
a rézbőrű, kin megfagyott a vér
és a lidércként rugózdó fehér –*

Amiért felfigyeltem, annak oka, hogy itt együtt van az összes, jelképes és ősi szín: a fehér-fekete-vörös, és az alapszínnek számító, vagyis a legerősebb három szín: a sárga, a vörös és a kék. József Attilánál e három szín így együtt csak egyszer fordul elő: az *Eszmélet* egyik legkülönösebb, sokat idézett és sok titkot rejtő strófájában:

*Kék, piros, sárga, összekent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem, ez a rend –
egy szálló porszem el nem hibbant.
Most homályként száll tagjaimban
álmom s a vas világ a rend.
Nappal hold kél bennem s ha kinn van
az éj – egy nap süt idebent.*

*

A jelképes gondolkodás az emberiség legkorábbi történelméig nyúlik vissza: a legmeszebb – a legkorábbi időkhöz – a színek vezetnek bennünket. „Az ember és a színek között erős kapcsolat volt már ősidők óta – írja Erdélyi Zsuzsanna. – A primitív ember mindig

reagált a természeti jelenségek színeire, és lassan minden egyes szín megkapta a maga saját jelentését. A nappal világossága, az éjszaka sötétje, a vér pirossága, a tűz veressége, az ég kékje, a fű, a levél zöldje, állataik színei, saját testük színei és ezek változásai, melyek érzelmek, betegség vagy halál esetén álltak be, első, de mélyreható színélményei voltak.”

„A színek szimbolikus jelentése az az alap, amelyekre bizonyos színhagyományok épülnek. Fordítva is mondhatnók: a színhagyományok alaposabb ismerete útlevél a színek szimbolikus világába.”

A svájci származású *Johannes Itten* könyvét a színek tanulmányozásához sokan használják, elsősorban képzőművészek. A három alapszín jelentéséről és ezek együtteséről külön-külön szól. Először a sárgáról szóló részből idézek:

„Valamennyi szín közül a sárgát tölti meg leginkább a fény. Olyan a sárga, mint valami sűrűbb, materiális fehér. Az aransárga olyan, mint a fény hatalmától a szublimáció legmagasabb fokára eljutott anyag: megfoghatatlanul ragyog, átlátszatlan, könnyű, tiszta lendület.

Szívesen használták valaha a festők az aranyat. Világító, fényt sugárzó matériát jelent.

Az égi fénynek szimbolikus megjelenítésére csak az arany volt alkalmas. Azt szoktuk mondani: *Most világosodott meg előttem a dolog*, s ezzel azt akarjuk kifejezni, hogy amit eddig nem értettünk, most már értjük. Így hát a sárgához, e leginkább fényteli színhez szimbolikus az értelem, a tudás fogalma társul.

Igazság csak egy van, sárga is csak egy.”

A vörösről sok mindent tudunk, hisz ez a legkedveltebb szín: a vérnek és a szerelemnek a színe: „Hatalmas, ellenállhatatlanul sugárzó erejét elnyomni nem könnyű, mégis rendkívül hajlékony és felveheti a legkülönbözőbb karaktereket.

A Mars bolygóhoz kötődik, a háború és a démonok lángokkal égő világához. A tiszta vörös átszellemült szeretetet jelent. A vörösnek, nem úgy, mint a sárgának, igen sok modulációja van, variálni lehet hideg-meleg, tompa-ragyogó és világos-sötét szempontból anélkül, hogy vörös karakterét megsemmisítenénk. A fekete alapon démoni komorságban megjelenő szaturnusz-vöröstől az édes, anyagi mária-rózsaszínig a vörös az élet valamennyi fokozatát ki tudja fejezni, az alvilágtól a mennyekig. Csak az éterikus-lelki, átlátó-levegős elem marad zárva előle, mert ott a kék uralkodik.”

Ki ne ismerné az ég tiszta kékjét, pedig ritkán látni annyira kéknek, mint szeretnénk. E vágyunkat újabban a digitális technika helyettesíti, s alig vesszük észre, hogy az hamis-ég, hamis-kék. Ennek ellenére ott van minden képen, képslapon, könyvben és poszteren, mert kívánjuk, óhajtjuk, mert szükségünk van erre a kékre, még ha hazugság árán is.

„Azt a színt nevezik tiszta kéknek – írja Itten –, amelyben semmi sárgás és semmi vöröses nincsen. A vörös mindig aktív, a kék viszont mindig passzív, ha az anyagi-térbeli világ felől nézzük. A szellemi, tér nélküli világ felől nézve a kék az aktív hatású, és a vörös a passzív.

A kék mindig hideg, a vörös mindig meleg. Befelé vonz, befelé fordulásra készítet a kék. A vörösnek a vérhez van köze, a kéknek az idegekhez. Azok az emberek, akiknek szubjektív színhangzatában a kék szín kap hangsúlyt, többnyire sápadtak, és vérrendszerük gyöngye: erős viszont az idegrendszerük. Erős hatalom a kék, mint a természet ereje télen, amikor sötétbe és csendbe rejtőzve csírázik és sarjad minden. A kék mindig árnyékos, és legnagyobb pompájában a sötét felé hajlik. Megfoghatatlan semmi, mégis jelenlévő, akár

az átlátszó atmoszféra. Az atmoszférában a kék a legvilágosabb égszínkéktől az éjszakai ég legsötétebb kékes-feketéjéig számtalan formában megmutatkozik. Szellemünket a kék a hit hullámain a szellem végtelenségének távolaiba vonja. Nálunk a hit szimbóluma a kék, a kínaiaknál a halhatatlanság szimbóluma volt.”

*

A színek soha sem egyedül, hanem másoktól körülveve találhatók a természetben. Ám a művészet azt is tudja, hogy nem mindegy, milyen színek s hogyan szerepelnek egymás mellett és milyen az arányuk. A színek hatásával, azok harmóniájával és dinamikájával foglalkozók (elsősorban festők) előtt világos, hogy a rosszul megválasztott színek (kontrasztok) egymást gyengítik, a jól megválasztottak egymást erősítik. A legkülönösebb a három alapszín, a sárga, vörös és kék helyezte, mert ezek együttes hatása rendkívüli, különös. Johannes Itten külön fejezetet is szentel a *Magábanvaló-szín kontrasztnak*:

„A hét színkontraszt közül a magábanvaló-szín kontraszt a legegyszerűbb. Nem tapaszt nagy követelményeket a színlátással szemben, mert előállításához a színek tisztán, legteljesebb világító erejükben használhatók fel. Amint a legerőteljesebb fény-árnyék kontrasztot a fekete-fehér fejezi ki, úgy jön létre a *sárgából, vörösből és kékből* a legnagyobb kifejező erejű magábanvaló-szín kontraszt. Hatásuk mindig tarka, harsogó, erőteljes és határozott.(...)

A festészet számos témáját meg lehet oldani a magábanvaló-szín kontraszttal. Ősi erőt sugárzó, színekben tobzódó éle. A magábanvaló-szín kontrasztot megtalálni a legkülönbözőbb népek népművészetében. Tarka hímezések, viseletek és kerámiák tanúskodnak arról a természetes örömről, amelyet az emberek a színes hatások láttára éreznek.”

Piros almák

Hadd idézzek egy népdalpéldát: Kodály gyűjtötte a múlt század elején a hagyományörző Zoborvidék egyik falujában, Menyhén:

*Piros alma mosolyog a dombtetőn,
Sárga kendős kislány sétál a mezőn.
Szép a mező, megszépül a virágtól,
Vagy attól a sárga kendős kislánytól.*

A népdal a pirossal, a népköltészet legkedveltebb színével kezdődik. De nemcsak az alma piros, hanem a kislány is, akinek a mosolya – ez még nem látható – előrevetül az érett almára. Az első két sorban együtt van minden: az összes szín, minden tárgy és személy: a piros alma, a sárga kendő, a zöld mező, a sétáló kislány, a magas domb. (A fent és a lent is.)

A piros, a sárga, a zöld és a kék szín uralja József Attilának egyik strófáját az 1937-ben íródott *Flórának* című versében is:

*bámultam a Dunát, megáradt,
libegtetett leveles ágat,
úgy kanyarított sok fodort,
deszkát harapdált és sodort*

*olyan sok szép villogó dinnyét
a sárga ár, hogy el se hinnéd
és én se hinném el talán,
ha nem tenéked mondanám.*

*Piros almák is ringatóztak,
zöld paprikák bicegve úsztak,
most ez, majd az lett volna jó.
S állt és bólintott a hajó.*

*Ilyen lenne az úri szemle.
Milyen szép! – bólintva mindenre,
meglátnám, milyen kéken ég
az ég, mely hozzád illenék.*

Egy másik ismert vers egyik strófájában – alig észrevehetően – ismét feltűnik a három alapszín. A Mindenségről és a Semmiről (az Úrról) gondolkodó költő így fejezi be a *Költőnk és Kora* című versét:

*Piros vérben áll a tarló
s ameddig a lanka nyúl,
kéken alvad. Sír az apró
gyenge gyepek és lekonyúl.*

Mintha semmi nem lenne igaz az eddig elmondottakból. Mert ha a tarlót sárgának képzelem el (általában az is), akkor együtt van a három (erős) alapszín, és valami éteri sugárzást: örömet és tobzódást várnánk. Ezzel szemben itt a színek átértékelődtek: a piros vér alvadt, kék lesz, a sárga tarló is vérvörös, a zöld gyepek sírók. Igen, itt az alkonyégszínei bánattá transzponálódnak minden színt, minden érzést. S megjelennek „a boldog halmokon a hullafoltok” is.

*

Színeket látni annyit jelent, hogy angyalokkal társalkodni, mert az angyalok színek által beszélgetnek velünk, írja az 1825-ös, szellemes tanulmányában Gustav Theodor Fechner. József Attila, tudjuk, többször is beszélt az Istennel, de ha a fentiek igazak, akkor az angyalokkal is: *Ó angyalok, segítsetek. Hol van az a fény, / Amelyikről tudtam egyszer, hogy az az enyém...* kérdezte nagyon fiatalon, az 1924 nyarán írt, *Minden rendű emberi dolgokhoz* című versében. Kérdezte ezt még többször – máskor is, másoktól is –, s amikor 32 évesen senkitől nem kapott választ, leutazott Balatonszárszóra. Ez, mindannyian jól tudjuk, 1937 decemberében történt. Nem néztem utána, mégis biztosan vagyok abban, hogy akkor, azon december 3-án ködös, piszkosan szürke volt az ég. S a ködben csak világtalan angyalok voltak, ha voltak.